

τῷ μυστηρίῳ ἀνάλογα. τῶν τε τοῦ Χριστοῦ θείων λόγων οὐδὲν ἴσχυρότερον, οὐδὲν ἐνεργέστερον εἶναι ἐνδέχεσθαι. διθεν καὶ ἀνάγκην εἶναι ἔκείνοις τοῖς κυριακοῖς ρήμασι καὶ οὐκ ἄλλοις πιστεύειν ἱερουργεῖσθαι τὰ θεῖα μυστήρια. οὔτε γάρ ὡς τὰ θειότατα θειοτάτη δυνάμει ἐνεργοῦνται, ἀρνηθείη τις ἀν, οὐδ' ὡς τῶν Χριστοῦ λόγων οὐδὲν ἐνεργέστερον οὐκ ἀνθρώπου μόνον, ἀλλὰ 5 καὶ θεοῦ δόντος καὶ τῶν πάντων δημιουργοῦ καὶ πάντα νεύματι μόνω πεποιηκότος, δις λόγω νοσοῦντας ἐθεράπευσε, νεκροὺς ἀνέστησε, καὶ τάλλα δσα ἐν εὐαγγελίοις παράδοξα ἀπειργάσατο.

2 "Ετι τε τὰς μὲν ἀνθρωπίνας δεήσεις ἀποτελεῖν δι ποιοῦσι, τῷ ἀξίας εἶναι,
B 86^v δὲν αἴτοῦσι, καὶ ὑπὸ ἀξίων δικαίων τε καὶ δσίων ἀνδρῶν προσφέρεσθαι. τὴν 10 δὲ τοῦ ἀρτου καὶ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ κυρίου μεταβολὴν οὐ τῇ ἀξίᾳ τῶν αἴτούντων, ἀλλὰ τῇ τοῦ πάντα παραγαγόντος δυνάμει διὰ τοῦ ιερατικὸν σχῆμα περικειμένου ἀποτελεῖσθαι. δῆλα γάρ δὴ καὶ ὑπὸ πονηρῶν ιερέων οὐδὲν ἥττον τὸ αὐτὸ δπερ καὶ ὑπὸ τῶν ἀγιωτάτων γίνεσθαι, ὥστε οὐχὶ τὴν τοῦ δεομένου δσιδητά τε καὶ δέησιν, ἀλλ' αὐτὸν τὸν δεσπότην τοῖς ἰδίοις 15 ρήμασιν ὑπὸ ιερέως μετὰ σκοποῦ τοῦ προσήκοντος προφερομένοις τὸν ἀρτον
M 114 καὶ τὸν οἶνον εἰς ἴδιον σῶμα μεταβάλλειν. ἀλλως γάρ, εἰ εὐχὴ τοῦτ' ἐδύνατο ἀν, μᾶλλον δὲν ἡ χρηστῶν ἀνδρῶν καὶ μὴ ιερέων εὐχή, θεῷ δὲ δμως φιλτάτων ἡ ἡ πονηρῶν ιερέων τοῦτ' ἀν ἀπετέλει τὸ θειότατον ἔργον. καὶ γάρ δὴ οὐδὲ δίκαιοιν οὔτε μὴν τῇ ἀνθρωπίῃ σωτηρίᾳ πρόσφορον ἀμφιβόλου 20 πράγματος τὸ τοσοῦτον ἔξαρταν ἔργον· εὐχάς γάρ καὶ παρακλήσεις τὰς ἡμετέρας, ἀδηλον εἶναι, εἰ καὶ θεὸς εἰσακούσας παράσχειε τὰ αἴτούμενα· καὶ οὗτως καὶ τὴν διὰ τῶν μυστηρίων ἡμῖν ἐλπίζομένην σωτηρίαν ἀδηλόν
B 87 τε καὶ ἀμφίβολον εἶναι. δπερ ἵνα μὴ συμβαίη καὶ ἡ σωτηρία ἡμῶν, ἦν τοῖς ἀξίως μεταλαμβάνουσιν ἡ εὐχαριστία παρέχει, βεβαία τε ὡς δεῖ καὶ ἀναμ- 25 φίβολος εἶη, ἀνάγκη τοῖς κυριακοῖς ρήμασι καὶ οὐκ ἄλλοις τὸ τοσοῦτον πιστεύειν ἀποτελεῖσθαι μυστήριον. καὶ αὖ δήλου γέ δόντος τὰς ἡμετέρας δεήσεις μὴ τελειοῦν, ἀλλὰ δεῖσθαι, ὥστε τελειοῦσθαι τὰ μυστήρια, τὰ δὲ ρήματα τελειωτικὰ αὐτόθεν οὐ τελειώσεως παρακλητικὰ δεῖν εἶναι, οὐκ δὲν ταῖς ἡμετέραις δεήσεσιν ἀποδοτέον ἔργον τοσοῦτον, δεομέναις γε ὥστε τελεσθῆναι, οὐ τε- 30 λειούσαις τὸ ἔργον, ἀλλ' αὐτοῖς τοῖς ρήμασι τοῦ κυρίου. αὐτόθεν αὐτὰ τελειοῦσιν, ὡς κάκεῖνος ἔκείνοις αὐτὰ ιερούργησεν.

3 "Ετι τε ἐπεὶ τὰ τοῦ κυρίου ρήματα προφέρονται ὑπὸ τοῦ ιερέως ὡς ἥδη
M 114^v ἔχοντος ἔξουσίαν ποιεῖν ἀ σημαίνει τὰ ρήματα, τὰ δὲ παρακλητικὰ αὐτοῦ ρήματα ὡς ἔξουσίαν αἴτούντος, οὕπω δὲ ἔχοντος, — μᾶλλον δέ τι τελεῖται 35 καὶ βεβαιότερον ὑπὸ τοῦ ἔχοντος ἡ λαβεῖν αἴτουμένου, καὶ τοῦ ἥδη δυναμένου ἡ ἐλπίζοντος δύνασθαι — οὐ τοῖς δεητικοῖς τῶν ιερέων ρήμασιν, ἀλλὰ τοῖς ἀποφαντικοῖς τοῦ κυρίου ἀποτελεῖσθαι νομιστέον τὰ ἄγια. καὶ ἀλλως δὲ ὁ δεόμενος ἡ δεῖται τυχεῖν τελειωτικῆς τοῦ μυστηρίου δυνάμεως ἡ οὕ. ἀλλ'
εὶ μὲν τὸ πρῶτον, οὐκ δὲν δύναμις τελειωτικὴ ταῖς τῶν ιερέων ἐνείη παρακλήσεσ. 40 τοῖς γάρ δὲν αἴτησειν δπερ ἥδη κατέχει; εἰ δὲ τὸ δεύτερον, μάτην δὲν δέοιτο. ὥστε οὐκ αὐταὶ αἱ δεήσεις, ἀλλὰ τὰ κυρίου ρήματα τὴν εὐχαριστίαν τελοῦσιν.

quippe dubium atque ambiguum est, an preces ac supplicationes nostrae Deo acceptae sint futurae, ex quo fieret, ut et salus nobis virtute huius mysterii exspectata dubia foret. Quod ne accidat, immo salus nostra, quam digne participantibus hoc sacramentum praebet, certa 5 atque indubia sit, necesse est Dominicis verbis dumtaxat et nullis aliis tantum confici sacramentum. Ad haec precibus quidem nostris non perficimus, sed tantummodo rogamus, ut perficiatur sacramentum. Verba vero, quae hoc divinum corpus operantur, efficientia sacramenti esse debent, non ut conficiatur deprecantia.

10 Ergo non nostris verbis, quae non conficiunt, sed ut conficiatur orant, tantum opus tribuendum, sed verbis Dominicis vere conficientibus eo modo, quo Dominus ipse per eadem verba, ut legitur in evangelio, consecravit. Praeterea verba Domini proferuntur a sacerdote, tamquam potestatem habente ea perficiendi, quae ipsa verba significant. Precibus 15 vero suis potestatem petit idem sacerdos tamquam nondum habens. Etenim melius certiusque res ab potestatem habente quam a nondum habente, sed ut eam habeat rogante perficitur. Faciliusque id agit, qui iam potest, quam qui posse se sperat. Non igitur supplicibus sacerdotum, sed enuntiativis Domini verbis effici credendum est haec sacra 20 mysteria. Item dum rogat sacerdos, aut petit obtinere potestatem conficiendi mysterii aut non. Si petit, non igitur inerat sacerdotis precibus ea potentia. Quis enim peteret, quod iam tenet? Quod si non petit, frustra rogat. Quapropter non ipsas sacerdotum preces, sed Domini verba eucharistiam conficere manifestum est.

25 Adde, quod verborum, quae haec mysteria conficiunt, nulla diversitas, nulla mutatio esse debet. Una enim cuiusque et immutabilis forma est, qua mutata totum etiam mutatur. Unde Mattheus et Marcus et Lucas et cum iis apostolus Paulus, cum huius consecrationis mentionem faciunt, quae a Salvatore *(in ea)* nocte, qua tradebatur 30 perfecta est, eadem verba omnes eodem modo pronuntiant, quamvis et in superioribus et in sequentibus diversi diverso modo sunt locuti. Hic pariter omnes dixerunt: *Hoc est corpus meum, et Hic est sanguis meus.* Preces vero et supplicationes sacerdotum, quibus nonnulli existimant hoc mysterium confici, alias apud alios et longe quidem 35 diversas esse videmus. Alii enim optando, alii imperando id agunt. Siquidem Clemens et Iacobus: »Rogamus, inquit, ut mittas Spiritum sanctum tuum super hoc sacrificium, qui efficiat hunc panem corpus Christi tui et, quod in hoc calice est, sanguinem Christi tui.« Iacobus vero: »Rogamus, inquit, ut Spiritus sanctus adveniens sancta, 40 bona atque gloriosa eius praesentia sanctificet et faciat hunc quidem

2 ἐνδέχεσθαι Μ δέχεσθαι B | 19 η η Μ η ὑπὸ B supra rasura | 36 ξχοντρος B
add. ξξουσίαν

4 "Ετι τῶν μὲν τελειούντων τὰ μυστήρια ῥημάτων οὐδεμίαν δλως μεταποίησιν τε καὶ ἄλλοιωσιν δεῖν εἶναι· μία γάρ ἡ ἑκάστου μορφὴ καὶ ἀμεταποίητος, ἡς μεταβληθείσης καὶ τὸ πᾶν ἄλλοιοῦται. καὶ δῆλον, ως Ματθαῖος, Μάρκος τε καὶ Λουκᾶς καὶ πρὸς τούτοις Παῦλος ὁ μέγας τῆς θείας ταύτης μνησθέντες Ἱερουργίας τῆς ὑπὸ τοῦ σωτῆρος ἐν τῇ νυκτὶ ἡ παρεδίδοτο 5 τελεσθείσης τὰ ῥήματα ταῦτα ὅμοίως ἐπ’ αὐτῆς λέξεως πάντες προήνεγκαν, καίτοι γε ἐν τοῖς προηγουμένοις τε καὶ ἐπομένοις καὶ μικρόν τι ἐνηλλαχότες, τὸ δὲ »τοῦτό ἔστι τὸ σῶμά μου« καὶ »τοῦτό ἔστι τὸ αἷμά μου« ὡσαύτως M 115 πάντες εἰπόντες. τὰς εὐχὰς δὲ καὶ δεήσεις τῶν ἱερέων, αἱς κατὰ τοὺς οὗτω λέγοντας τὰ μυστήρια τελειοῦνται, ἄλλας εἶναι παρ’ ἄλλοις, καὶ ἄλλως παρ’ 10 B 88 ἄλλοις λέγεσθαι. καὶ τοὺς μὲν εὔκτικῶς, τοὺς δὲ προστακτικῶς αὐτὰς προφέρειν. Κλήμης μὲν γάρ καὶ Ἰάκωβος, ὁ μέν· »δεόμεθά σου«, φησίν, »ἴνα καταπέμψοις τὸ ἄγιον σου πνεῦμα ἐπὶ τὴν θυσίαν ταύτην, δπως, ἀποφήνοι τὸν ἄρτον τοῦτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου«, Ἰάκωβος δέ· »ἴνα ἐπιφοιτῆσαν τῇ ἀγίᾳ καὶ ἀγαθῇ καὶ ἐνδόξῳ 15 αὐτοῦ παρουσίᾳ«, φησίν, »ἀγιάσῃ καὶ ποιήσῃ τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον σῶμα ἄγιον τοῦ Χριστοῦ σου, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου.« Βασίλειος δὲ ὁ μέγας· »δεόμεθά σου«, φησίν, »έλθεῖν τὸ πνεῦμα σου τὸ ἄγιον ἐφ’ ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα καὶ εὐλογῆσαι αὐτὰ καὶ ἀγιάσαι καὶ ἀναδεῖξαι τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον αὐτὸ τὸ τίμιον σῶμα τοῦ κυρίου 20 καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ δὲ ποτήριον τοῦτο αὐτὸ τὸ τίμιον αἷμα τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ ἐκχυθὲν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.« ὁ δέ γε θεῖος Χρυσόστομος· »κατάπεμψον«, φησί, »τὸ πνεῦμα σου τὸ ἄγιον καὶ ποίησον τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου 25 M 115^v μεταβαλὼν τῷ πνεύματί σου, τῷ ἀγίῳ.« ἐν μὲν οὖν τούτοις τοσαύτης γε B 88^v οὖσης διαφορᾶς, τῶν δὲ τελειωτικῶν ῥημάτων ἀμεταποιήτων ὁφειλόντων εἶναι οὐκ ἔκεινα ἄλλα γε διντα παρ’ ἄλλοις, ἄλλα ταῦτα, ἀ παρὰ πᾶσίν εἰσι τὰ αὐτὰ καὶ παρὰ πᾶσιν ὅμοίως προφέρονται, μορφὴ τε καὶ εἶδος τῶν μυστηρίων εἰσίν, καὶ τούτοις τὴν τελειωτικὴν ἀποδοτέον δύναμιν ταύτην· διὰ γάρ τούτων 30 εἰς τὸ εἶναι, δ εἰσι, τὰ μυστήρια ἀποτελοῦνται.

5 "Ετι ἔκεινά εἰσι τινος ποιητικὰ εἴτε καὶ τελειωτικά, δι’ ὃν εἰς τὸ εἶναι ἔκεινο παράγεται καὶ τῶν ἄλλων διακρίνεται. τοῦ δὲ Ἱεροῦ μυστηρίου τούτου οὐδὲν ἄλλο οὗτως ὡς τὰ κυριακὰ λόγια τελειωτικὰ εἶναι δοκεῖ. διθεν αὐτὰ ταῦτα, καὶ οὐχὶ αἱ τοῦ ἱερέως δεήσεις τὸ τοιοῦτον τελειοῦσι μυστήριον. τούτου 35 τοῦ λόγου ἐπεὶ φανερὰ ἡ μείζων ἐστὶ πρότασις, ταύτην παραδραμόντες δείξομεν τὴν ἐλάττονα. αὐτὴ ἡ τῆς Ἱερουργίας ἐνέργεια καὶ τὸ δι’ αὐτῆς ἀποτελούμενον μυστήριον ἐν αὐτῷ τῷ ἐσχάτῳ νῦν τῆς τῶν τελειούντων ῥημάτων, ὅποιαοῦν εἰεν ἔκεινα, προφορᾶς γίνονται. ἡ γάρ τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου οὐσία ἐν τῇ ἴδιᾳ μένουσι φύσει, μέχρις ἂν πάντα ἔκεινα ὅποιαοῦν τὰ γε τελειοῦντα ῥηθείη 40

4 Mt 26, 26—28. Mc 14, 22—24. Lc 22, 19—21. i Cor 11, 23—25. | 12 Const.apost. VIII 12 n. 31, ed. Funk I 510. | 15 Lit. s. Jac. (F. E. Brightman, *Liturgies I* Oxford 1896, 54). | 18 Lit. s. Bas. (PG 31, 1040 A). | 23 Lit. s. Chrys. (PG 63, 916 C).

panem corpus sancti Christi tui, et calicem hunc pretiosum sanguinem Christi tui.⁴ At magnus doctor Basilius: »Rogamus, inquit, ut veniat Spiritus sanctus tuus super nos et super haec proposita munera et benedicat ea, sanctificet et faciat hunc quidem panem ipsum pretiosum corpus et vinum pretiosum sanguinem Domini et Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi, qui effusus est pro mundi vita.« Divinus autem Chrysostomus: »Emitte, ait, Spiritum tuum et fac hunc panem pretiosum corpus Christi tui, quod vero in hoc calice est, pretiosum sanguinem Christi tui transmutans ea Spiritu tuo sancto.« Cum igitur 10 tanta sit in iis differentia atque varietas, verba autem sacramenti efficientia immutabilia esse debeant, profecto non illa, quae alia apud alios sunt, sed haec Domini verba, quae apud omnes eadem sunt et ab omnibus eodem modo proferuntur, tanti mysterii formam esse, et iis trituendum esse perficiendi potentiam manifestum est. Per ea enim 15 fit, ut sit quod est.

Illud quoque considerandum est ea esse alicuius rei efficientia, per quae res illa ad esse producitur, ab aliisque distinguitur. Huius autem divini mysterii nulla alia quam verba Domini efficientia esse videntur. Ergo ipsa dumtaxat, et non sacerdotales preces tantum opus conficere 20 dicenda sunt. Huius rationis prima quidem pars per se ipsa nota est, quare ea omissa minorem probabimus. Ipsum certe consecrationis opus et per consecrationem efficitur sacrum mysterium in extrema prolatione verborum conficientium, quaecumque illa sit, et in instanti fit. Siquidem panis et vini substantia in sua permanet natura, donec 25 omnia illa, quaecumque sunt, quae sacramentum perficiunt, verba dicantur. Quibus dictis mox consecratio fit, transsubstantialitas perficitur, consummatur sacramentum. Quod et de baptimate beatus Augustinus ait: »Aufer, inquit, verba, et quid aqua nisi aqua? Accedat verbum elementum, et efficitur sacramentum.« Unde tanta potentia 30 aquae, ut cum tetigerit corpus, purget cor, nisi ex eo, qui verbo hoc facit?

Cum igitur manifestum sit per verba hoc sacramentum confici,⁵ decet quae ad hanc ex substantia in substantiam transmutationem similitudinem aliquam habeant eique conformia sint. Unde quoniam 35 in hac transmutatione tria haec esse necesse est: terminum a quo, et terminum ad quem ipsa transmutatio fit, et modum ipsius transmutationis, quae omnia illa significant, talia vero esse verba Domini facile probatur. In iis enim continetur terminus a quo per verbum hoc; nam nisi in ea esset terminus a quo, non esset transmutatio;

⁴ μέγας Μ θεῖος Β | 11 προφέρειν scripsi (cf. 28. 39) προσφέρειν Μ Β Β | 12 σού] Β σω. | 28 παρὰ Μ Β περὶ Β | 29 προφέρονται Μ supra rasura προσφέρονται Β

B 89 ρήματα· ἔκείνων δὲ ρήθεντων εὐθὺς ἡ ἱερουργία τελεῖται, ἡ μεταβολὴ γίνεται, τὸ μυστήριον τελειοῦται. ὃ καὶ περὶ τοῦ βαπτίσματος ὁ μακάριος φησιν
M 116 Αὔγουστῖνος· »ἄφελε τὰ ρήματα«, φησί, »καὶ τί τὸ ὄδωρ ἡ ὄδωρ; πρόσειστο ρῆμα τῷ στοιχείῳ καὶ γίνεται μυστήριον.« πόθεν τοσαύτη δύναμις τῷ ὄδατι, ὡς ἀπτόμενον τοῦ σώματος τὴν καρδίαν καθαίρειν, εἰ μὴ ἐκ τοῦ ρήματι τοῦτο 5 ποιοῦντος;

6 Ἐπεὶ τοίνυν τὸ μυστήριον τοῦτο τελεῖται διὰ ρήμάτων, διὰ τοιούτων γε δεῖ πάντως τελεῖσθαι ρήμάτων, ἢ γε πρὸς τὴν ἐξ οὐσίας εἰς οὐσίαν μεταβολὴν ὅμοιότητα ἔχει καὶ σύμμορφα ταύτη εἰσίν. ἐπεὶ ἐν τῇ γε τοιαύτῃ μεταβολῇ τρία ταῦτα θεωρεῖν ἀνάγκη, τόν τε ἐξ οὗ καὶ τὸν εἰς ὁ δρον — 10 πᾶσα γάρ μεταβολὴ ἐκ τινος εἰς τι — καὶ πρὸς τούτοις αὐτὸν τὸν τῆς ἱερουργίας τρόπον, ἔκεινα τὰ ρήματα τὴν μεταβολὴν ταύτην ἐργάζονται, οἷς ἔνεισι τὰ ταῦτα πάντα σημαίνοντα. τοιαῦτα δέ εἰσι τὰ ρήματα τοῦ κυρίου. περιέχεται γάρ ἐν αὐτοῖς ὃ τε ἐξ οὗ δρος διὰ τοῦ »τοῦτο« ρήματος· εἰ γάρ μὴ εἴη ἐν **B 89^η** αὐτῇ ὃ ἐξ οὗ δρος, οὐκ ἀν εἴη μεταβολή. ἔστι δὲ ἐξ οὐσίας εἰς οὐσίαν μεταβολή 15 τε καὶ ποίησις. τοῦτον οὖν σημαίνει τὸ »τοῦτο«. ώσαύτως δὴ καὶ ὁ εἰς ὁ δρος ἐν τούτοις δῆλος ἔστιν. οὐ δένει οὐκ ἀν εἴη μεταποίησις, ἀλλὰ φθορὰ μᾶλλον, εἰ μὴ εἰς ὃν, ἀλλ' εἰς μὴ ὃν προτοι. ἀλλὰ τοῦτο διχῶς θεωροῦντες ποτὲ μὲν γάρ αὐτὸν τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα νοοῦμεν εἰς ὁ μεταβάλλεται, καὶ **M 116^η** τοῦτο δηλοῦται τῷ λέγειν »σῶμα καὶ αἷμα«, ποτὲ δὲ πρὸς τὸ τὴν μεταβολὴν 20 ταύτην ὀρισμένην τε καὶ μερικὴν καὶ μίαν δεῖν ἔχειν οὐσίαν ἀφορῶμεν. δν τρόπον καὶ ἐν τοῖς ἀπὸ τέχνης γινομένοις εύρισκεται πᾶσι· μία γάρ ἡ ἐκάστου μορφὴ καὶ τὸ εἶδος, καὶ μιᾶς ἐνεργείας ἐν ἔστι καὶ ἀποτέλεσμα. διὰ τοῦτο προστίθεται τὸ ἐμοῦ, τὰ δύο ταῦτα τόν τε ἄρτον καὶ οἶνον δηλοῦν εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ μεταβάλλεσθαι. ὃ γε μὴν τῆς μεταβολῆς τρόπος διὰ 25 τοῦ »ἔστι« ρήματος ἀρμαζόντως δηλοῦται· τὸ γάρ ἐν ἀτόμῳ λεγόμενον εἶναι, οὐκ ἐν τῷ γίνεσθαι, ἀλλ' ἐν τῷ γεγεννημένον εἶναι καὶ δλως ἐν τῷ εἶναι νοούμενον οὐκ εύκτικῷ, οὐ προσταχτικῷ οἰωδήποτε ρήματι, ἀμφιβόλοις γε **B 90** οὖσι καὶ μὴ τὸ εἶναι, ἀλλὰ τὸ μέλλον εἶναι δηλοῦσιν, δ καὶ μὴ γενέσθαι δύναιτ' ἀν, ἀλλὰ τῷ »ἔστι« χρόνου ἐνεστῶτος καὶ ὄριστικῆς ἐγκλίσεως ὄντι καὶ τὸ εἶναι ἥδη 30 σημαίνοντι ἴκανῶς παριστάνεται, μᾶλλον δὲ μόνως οὕτως καὶ μηδαμῶς δλως.

7 Ταῦτα δὴ πάντα οὕτως ἀναγκαῖα ὄντα ἐν τῇ ὑπερφυεῖ ταύτῃ μεταβολῇ ἐπεὶ οὐδέσιν ἄλλοις οὕτως ὡς τοῖς κυριακοῖς ἐμπεριέχεται λόγοις, ὡς δέδεικται τε καὶ εἴρηται, ἀναγκάζει πιστεύειν ἡμᾶς ἔκεινα εἶναι τελειωτικὰ τοῦ τοσούτου μυστηρίου μηδὲν δλως μήτε περιττὸν μήτε ἐλλιπὲς ἔχοντα, καὶ οὐκ ἀνθρωπίνας 35 εὐχάριστα, αἵς τινα καὶ τὰ καιριώτατα οὐκ ἔνεισιν. παρὰ ταῦτα δὲ πάντα τὴν **M 117** ἀναίμακτον ταύτην θυσίαν εἰς ἐαυτοῦ μνήμην ποιεῖσθαι προσέταξεν ὁ δεσπότης. »τοῦτο«, γάρ φησι, »ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.« ἐμφανεστέρα δὲ ἀνάμνησις αὐτοῦ γίνεται τῶν αὐτοῦ ρήμάτων, ἀ τοῦ ἱεροῦ ἔκείνου προῆλθε στόματος, λεγομένων ἡ ὠντινωνοῦν δλων. καὶ τοῦ ἀποστόλου δὲ Παύλου 40 λέγοντος τὸν κυρίου θάνατον ἐν τῇ τῶν μυστηρίων τούτων ἱερουργίᾳ καταχ-

3 Aug., In Joh. ev. tract. 80, 3 (PL 35, 1840 B) Cf. Sermo 6, 3 (PL 46, 836 B). |
 38 Lc 22, 19. | 41 Cf. 1 Cor 11, 26.

at in ea de substantia in substantiam transmutatio fit. Hunc igitur terminum significat illud hoc. Simili modo terminus ad quem iisdem verbis inest; nam sine eo termino non esset transmutatio, sed potius corruptio, si non in ens, sed in non ens mutaretur. Hunc vero terminum dupliciter considerare possumus: aliquando quidem ipsum corpus et sanguinem intellegentes, in quae substantialitas fit, et hoc significatur, cum dicitur **corpus et sanguis**, aliquando vero id considerantes, ut haec transsubstantialitas determinata et particularis sit et una. Quemadmodum iis etiam, quae per artem fiunt, [sunt] una cuiusque forma et species est, ita etiam unius operationis unus effectus est. Propter quod additur meum. Tertium vero atque postremum, per quod modus transsubstantialitatis exprimitur, satis apte exprimitur per verbum est. Quod enim in instanti fit, iam non futurum, se quasi factum et iam plane existens, non imperativo, non optativo, non cuiusvis alterius modi verbo nec futuro quidem tempore, quae dubia sunt, nec id quod est, sed quod futurum est, quod etiam non fieri posset, significat, sed ipso verbo est temporis praesentis et modi indicativi, quod ipsum iam esse significat, sufficienter exprimitur, immo vero dumtaxat hoc modo exprimi potest et non aliter.

Haec igitur omnia adeo in hac naturali transsubstantialitate, necessaria cum nullis aliis praeterquam Dominicis verbis contineantur, sicuti ostensum est, profecto existimare cogimur atque fateri illa ipsa efficientia esse tam sacri mysterii, quibus nihil deficit, nihil superest, et non preces humanas, quibus aliqua desunt, quae magis necessaria forent. Praeter haec omnia, cum hoc immaculatum sacrificium in sui memoriam fieri iusserit Dominus — *Hoc enim, inquit, facite in meam commemorationem* — certe expressior eius memoria fit, cum illius verba ex sacratissimo illo ore proleta repetimus, quam si alia quaecumque referamus. Quod confirmat apostolus Paulus, dum dicit Domini mortem in hoc sacrificio annuntiari. Quo enim modo annuntiari expressius potest, quam dum corpus et sanguis eius propriis eius verbis quam quibusvis aliis tantum conficitur sacramentum?

Verumtamen concurrere Patrem et Spiritum sanctum Filio in hoc 8, 1
 35 divino opere transsubstantialitatis panis et vini in corpus et sanguinem Christi fas est a fidelibus credi. Omnia enim opera in creaturis Trinitati communia sunt, nihilque fit omnino, nisi creante Filio, beneplacito Patris et Spiritus sancti voluntate. *Ex ipso enim et per ipsum et in ipso omnia iuxta apostolum Paulum.* Et rursus: *Per quem et saecula fecit.* Et iterum: *Portans omnia verbo potestatis suae.* Et Iohannes evangelista, *Omnia per ipsum facta sunt.* Et idem: *Spiritus est, qui*

γέλλεσθαι, πῶς ἀν βέλτιον καταγγέλλοιτο ἢ τοῦ ἴδιου σώματος καὶ αἷματος
B 90^η αὐτοῦ διὰ τῶν οἰκείων ῥήματων ἐνεργουμένων, καὶ οὕτω κατὰ πάντα καὶ
ἡμῶν ποιούντων, ὡς αὐτὸς πεποίηκε; τούτοις ἀρα τοῖς ῥήμασι μᾶλλον ἢ
ὅποιοισδήποτε ἄλλοις Ἱερουργεῖσθαι τὰ θεῖα πιστευτέον.

8, 1 Συντρέχειν μέντοι καὶ τὸν πατέρα καὶ τὸ ἄγιον πνεῦμα σὺν τῷ υἱῷ ἐν 5
τούτῳ τῷ φρικτῷ καὶ θεῖῳ ἀποτελέσματι, τῇ εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ
δηλονότι μεταβολῇ τοῦ ἀρτου καὶ τοῦ οἴνου, πᾶς τις βεβαιώτατα πιστευέτω.
πάντα γάρ τὰ εἰς τὴν κτίσιν ἔργα κοινὰ τῆς δλης τριάδος εἰσὶν, καὶ ἐν οὐδὲν
τῶν πάντων γίγνοιτ' ἀν δλως μὴ δημιουργοῦντος τοῦ υἱοῦ εύδοκίᾳ πατρὸς
καὶ θελήσει τοῦ πνεύματος. «Νέξ αὐτοῦ γάρ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ 10
πάντα», φησὶ Παῦλος ὁ θεῖος τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν καὶ τὸ πνεῦμα λέγων
τὸ ἄγιον. καὶ αὖ· «θι' οὐ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν.» καὶ πάλιν· «φέρων
τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.» καὶ κατὰ τὸν υἱὸν τῆς βροντῆς·
«πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο.» περὶ γε μὴν τοῦ πνεύματος Ἰωάννης μέν· «τὸ
M 117^η πνεῦμά ἔστι τὸ ζωοποιοῦν.» ὁ δὲ Παῦλος· «εὶ γάρ τὸ πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος 15
Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ἡμῖν, ὁ ἐγείρας Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν
ἐκ νεκρῶν ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ ἡμῶν σώματα διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος πνεύ-
B 91 ματος αὐτοῦ ἐν ἡμῖν.» καὶ ἄλλοθι· «πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ αὐτὸν καὶ ἐν
πνεῦμα διατροῦν ἐκάστῳ ὡς βούλεται.» καὶ ὁ Δαυΐδ· «ἔξαποστελεῖς τὸ πνεῦμά
σου καὶ κτισθήσονται.» ἀπλῶς γάρ τοῦτον ἵσθι καθολικὸν ἐπὶ τούτοις κανόνα, 20
ὡς αἱ τῆς θείας τριάδος ἐνέργειαι πρὸς μὲν τὰ εἶσω καὶ πρὸς ἑαυτὴν καὶ
διακρίνονται καὶ ἔστιν ἐν αἷς οὐδαμῆ κοινωνοῦσιν ἀλλήλαις, ὡς τὸ γεννᾶν
καὶ γεννᾶσθαι καὶ ἐκπορεύεσθαι ἔχει καὶ διλλ' ἀττα τοῦ ὁμοίου λόγου. πρὸς
δὲ τὰ ἔκτὸς καὶ τὴν κτίσιν ἡ αὐτὴ ἐνέργεια τὸ αὐτὸν ἔργον ἔστιν πατρὸς καὶ
υἱοῦ καὶ ἄγιου πνεύματος. καὶ οὐκ ἔστιν δλως οὐδὲν τῶν εἰς ἡμᾶς γενομένων, 25
διὰ τοῦ ὁλης πρόεισι τῆς τριάδος, μιᾷ μέντοι ἐνεργείᾳ, μιᾷ δυνάμει, μιᾷ
ἔξουσίᾳ, μιᾷ θελήσει. παρ' ὁ καὶ εἰς δλως δημιουργὸς καὶ μία ἀρχὴ καὶ
αἵτια τῶν ὄντων τε καὶ γινομένων ἀπάντων ἡ θεία τριάς ἔστι τε καὶ πιστεύεται.
τίσι δὲ μᾶλλον ἐπινεύσειέ τε καὶ συνέσοιτο λόγοις ὁ πατήρ καὶ τὸ ἄγιον πνεῦμα
ἢ τοῖς υἱοῦ τοῦ ὁμοφυοῦς τε καὶ ὁμοουσίου αὐτοῖς; οὐχὶ παντὶ τοῦτο δῆλον, 30
ὡς μᾶλλον πάσης ἀνθρωπίνης εὐχῆς καν δπωσηοῦν ἀγιωσύνη ὑπερέχοντος
M 118 τὰ θεῖα τοῦ Χριστοῦ ῥήματα συνόντας τε καὶ ἀχωρίστως συνεργοῦντας ἔχοιεν
B 91^η τὸν πατέρα καὶ τὸ ἄγιον πνεῦμα; ναὶ παντὶ πού γε δῆλον οὐκ ἐρίζειν ἐθέλοντι.

2 Ζητεῖται μέντοι καὶ ὑπηρέτης δστις ἵκανός. ἵκανός δέ ἔστιν ὁ δύναμιν
διὰ τῆς ιερᾶς καθιερώσεως σχῶν καὶ ιερεὺς ἥδη χρηματίσας. οὐδὲ γάρ δὴ 35
ὑπὸ παντὸς καὶ τοῦ τυχόντος ταῦτα προφερόμενα τὰ ῥήματα ἰσχύουσι ποιεῖν
τὸ ζητούμενον, μᾶλλον δὲ ἰσχύουσιν δλως οὐδέν. τίς δὲ ὁ λόγος, δτι οὕτως
ἐκεῖνος ἡθέλησεν, οὕτω διετάξατο, οὕτως ἐνομοθέτησεν; τοῖς δὴ τῶν αὐτοῦ
νόμων καὶ τῆς νομοθεσίας παραβάταις ἔξια καὶ τάπιχειρα ἀποβαίνει, μηδὲν
δηλονότι ποιεῖν δλως δύνασθαι. δεῖ δὲ πρὸς τούτοις αὐτὸν καὶ σκοπεῖν ὁ 40
ἐκεῖνος προσέταξεν. προσέταξε δέ, ἵν' εἰς τὴν αὐτοῦ ἀνάμνησιν τοῦτο ποιῶμεν,

10 Rom 11, 36. | 12 Hebr 1, 2. | 13 Hebr 1, 3. | 14 Joh 1, 3. | 15 Joh 6, 64. |
15 Rom 8, 11. | 17 1 Cor 12, 11. | 19 Ps 103, 30.

vivificat. Et Paulus: *Si enim Spiritus eius, qui resuscitavit Iesum Christum a mortuis, habitat in nobis, qui suscitavit Iesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora nostra per inhabitantem in nobis Spiritum eius.* Et iterum: *Omnia autem haec operatur idem atque unus 5 Spiritus dividens unicuique prout vult.* Et David: *Emitte Spiritum tuum, et creabuntur.* Illud sane simpliciter tenendum et pro generali quadam regula observandum divinae Trinitatis operationes, si quis intrinsecus eam ipsam spectet, distinctas omnino ac separatas esse, aliquando etiam nullo modo invicem communicare, quemadmodum se habent 10 generare et generari, spirare et spirari, et alia quaedam similia. Extrinsecus vero, et quatenus ad creaturam spectat, una est operatio et idem opus Patris et Filii et Spiritus sancti, nihilque est eorum, quae in nobis fiunt, quod non ex tota Trinitate emanet, una tamen operatione, una potentia, una voluntate. Quare unus etiam dicitur creator et unum 15 principium eorum omnium, quae sunt, quae fiunt, Trinitatis esse creditur. Quibus autem verbis potius consentire decet Patrem et Spiritum sanctum quam Filii, qui eiusdem est naturae, eiusdemque cum eo substantiae? Manifestum hoc omnibus est contendere nolentibus.

Est autem ad haec necessarius et idoneus et sufficiens minister.² 20 Sufficiens autem est, qui potestatem per consecrationem habuit et sacerdos factus est. Nec enim a quocumque prolatâ eiusmodi verba efficere possunt, quod quaeritur, immo vero nihil omnino possunt, nisi a sacerdote proferantur. Eius rei ratio est, quod ita Deo placitum est, ita ordinavit, hanc tulit legem. Transgressor igitur legis et voluntatis eius dignum paratum est meritum, ne quid facere possit. Oportet autem sacerdotem cum debita intentione ad ea, quae Dominus manda- 25 vit accedere. Siquidem mandavit nobis, ut in eius commemorationem haec ageremus, ut sciamus corpus eius et sanguinem — instrumentali- ter ipsi facientes, cum haec operamur — mortem eius annuntiare. 30 Si quis enim vel verba Domini vel alia quaelibet, quibus existimet huius modi sacramentum confici, pronuntiet non ad ea, quae dicta sunt, intendens seque id agere, quod ille iussit, arbitretur, nihil omnino agit, sed suo frustratus desiderio fallitur.

Materiam praeterea ad haec aptam et convenientem esse necesse³ 35 est. Oportet enim panem ex frumento, vinum ex vite fieri. *Nisi enim granum frumenti, dicit Dominus, cadens in terram mortuum fuerit, nullum fructum afferet.* Et rursus: *Ego sum vitis vera.* Quod si aliter sacerdos, etiam cum debita attentione, vel ipsa verba Domini vel alia quaecumque pronuntiet, vanus est omnis labor. Nec enim umquam ex 40 hordeo miliove aut alio seminum genere panis factus, neque sicera aut lac aut mel in corpus et sanguinem Domini transmutaretur. Hoc

Ιν' εἰδῶμεν σῶμα αὐτοῦ καὶ αἷμα δργανικῶς αὐτοί γε ποιοῦντες καὶ τοῦτ' ἔργαζόμενοι τὸν θάνατον αὐτοῦ καταγγέλλειν. εἰ γάρ τις ἡ ταῦτα ἡ ὄποιασθαι ἀλλα, οἵς δὲ πιστεύοι τὰ μυστήρια τελεῖσθαι, προφέρων ῥῆματα μὴ τοῦτο σκοποίη μηδὲ τοῖς λεγομένοις προσέχων τὸν νοῦν οἴοιτο ποιεῖν ή ἐκεῖνος ἐκέλευσεν, οὐδὲν δλως ποιεῖ, μάταιάζει πολλά γε βαττολογῶν.

5

3 Καὶ μὴν καὶ ὅλην οἰκείαν εἶναι δεῖ. ἐκ μὲν γάρ πυροῦ τὸν ἄρτον, ἐκ δὲ Β 92 ἀμπέλου τὸν οἶνον εἶναι ἀνάγκη. »εὶ μὴ γάρ ὁ κόκκος τοῦ σίτου«, φησὶν ὁ κύριος, πεσῶν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνη, οὐδὲ δύναται καρπὸν φέρειν.« καὶ αὖ· Μ 118^η »έγώ εἴμι ἡ ἀμπελος ἡ ἀληθινή.« ἀλλως γάρ, κανὶ ιερεὺς ἦ, κανὶ μετὰ τοῦ προσήκοντος σκοποῦ εἴτε τὰ αὐτοῦ Χριστοῦ ῥῆματα εἴτε ἀλλ' ἄττα, οἵς ιερουρ- 10 γεῖν πιστεύει, προφέροι, μάταιος ἀπας ὁ πόνος αὐτῷ. οὔτε γάρ ὁ ἐκ χριστῆς, οὐ κέγχρου, οὐκ ὀλλύρης, οὐ ζειᾶς ἡ τύφης ἡ ἀλλου του τῶν σπερμάτων ἡ τῶν δσπρίων καὶ χεδροπῶν ἄρτος, οὐ σίκερα, οὐ γάλα, οὐ μέλι εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ κυρίου μεταβληθείη ποτ' ἀν. οὔτως οἱ τῶν ἀποστόλων κανόνες, οὔτως οἱ ἐπιγενόμενοι πατέρες διαβεβαιοῦνται. τί δὴ ποτε; δτι οὔτως ἐκεῖνος 15 ἥθελησεν, οὔτω διετάξατο. παραβῆναι δέ τι, ὃν αὐτὸς ἐβούληθη, οὐδαμῶς θέμις. ταῦτα μὲν οὖν τῶν ἀναγκαιοτάτων ἔστι, καὶ ὃν δανευ οὐκ ἀν τι γίνοιτο δλως.

4 Εἰσὶ δὲ ἄττα εἰ καὶ μὴ ἀναγκαῖα πρὸς τὸ εἶναι, πρὸς γε μὴν τὸ εὖ εἶναι καὶ μάλα γε χρήσιμα, οὐδὲν μέντοι τῷ πράγματι λυμαίνομενα, εἰ καὶ ποτε 20 παροφθείη ἀνάγκης οὔτω συνελαυνούσης. οἴον ἔστι τὸ ἐπὶ θυσιαστηρίου τὸ Β 92^η μυστήριον τοῦτο τελεῖσθαι, τὸ ιερατικοῖς ἀμφιέννυσθαι ἴματίοις τὸν ιερέα, ὡς τὸ πολλά τε ἀλλα πρὸ τῶν θείων ῥῆμάτων καὶ ἔτι δὲ μετ' ἐκεῖνα εὔχεσθαι τε καὶ δοξολογεῖν καὶ ὑμνολογεῖν τὴν θείαν τριάδα, παρ' ὅ καὶ ἀλλα παρ' ἀλλοις εἶναι καὶ παρὰ τοῖς μὲν πλείω, παρὰ δὲ τοῖς ἐλάττῳ. δθεν καὶ Βασιλείου 25 τὴν Ἰακώβου, Χρυσόστομον δὲ τὴν Βασιλείου τῆς ιερᾶς ταύτης τελετῆς Μ 119 συνθήκην ἐπιτεμεῖν, ὡς δηλαδὴ μὴ δντων τῶν ἀπάντων ἀναγκαίων. οὐ γάρ ἀν τις τούτων ἐτόλμησεν ὑφελέσθαι τι καὶ τὸ σμικρότατον τῶν εἰς τὰ προκείμενα ἀναγκαίων. καὶ νῦν δὲ εἴ τις οὐ καταφρονήσει τῆς ἐκκλησίας, ήτις οὔτως διετάξατο, οὐδὲ ὡς νέαν εἰσάγων αἴρεσιν, ἀλλ' ἀνάγκη ἀπαραιτήτῳ 30 κατεπειγόμενος, ιερεὺς τε ὃν καὶ ὅλην ἔχων ἐπιτηδείαν τὰ κυρίου ῥῆματα μόνα μετὰ προσήκοντος εἴποι σκοποῦ αὐτὰ μόνον, ή ἐκεῖνος πεποίηκε, πάντα ποιήσας, εῦδηλον ὡς τὸ πᾶν ἐποίησεν καὶ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ ἀπετέλεσεν. καὶ τὸ ἀνάπταλιν, εἰ πάντα τὰλλα καὶ μυρία δσα εἰπὼν ἐκεῖνα παραδράμοι τὰ ῥῆματα, μάταιοις αὐτῷ γέγονεν ἀπας ὁ πόνος.

35

9, 1 Εἰ δέ τις μὴ πάνυτοι τούτοις πειθόμενος τὸ δεύτερον τῶν ὑπεσχημένων Β 93 ζητοίη καὶ τῶν διδασκάλων ἦν τινα δόξαν ᔁχουσι περὶ τούτου ποθοίη ἀκοῦσαι, παρίτω πρῶτος Ἀμβρόσιος ὁ θεῖος, τῷ μὲν χρόνῳ τῶν ἀλλων προέχων, ἀγιωσύνῃ δὲ καὶ σοφίᾳ τοῖς ἀλλοις τοῖς τ' ἐξ ἐώας τοῖς τ' ἐκ δυσμῶν ἰσότιμος ὃν. δς ἐν τῷ περὶ μυστηρίων λόγῳ αὐτὸ τοῦτο προθέμενος περὶ τῶν θείων 40 μυστηρίων διαλαβεῖν καὶ δσα ἐν τούτοις ἀναγκαῖα διδάξαι, τοιάδε περὶ τῆς εὔχαριστίας ἀτε πράγματος ὑπερφυοῦς διαπορῶν· Ἱπῶς δέ», φησὶν, οὐδὲν

canones apostolorum, hoc posteriores doctores affirmant. Quamobrem hoc? Quoniam ille opifex rerum ita voluit, ita constituit. Transgredi autem et vitare quidquam eorum, quae ille ordinavit, nefas est. Haec ergo ad sacri mysterii consummationem necessaria prorsus sunt, et 5 sine quibus nihil omnino fieri potest.

Sunt autem alia quaedam quae, etsi ad esse rei minime necessaria sint, multum tamen conferunt ad decorum perfectionemque mysterii. Ex quibus, si quid aliquando iusta necessitate praetermittatur, nulla iactura fit. Huiusmodi sunt mysterium super altari conficere, sacer-10 dotalibus vestibus indui sacerdotem, multa et ante verba Domini et post in laudem Dei, in narrationem operum suorum, in impetrationem vitae aeternae partim a sacerdotibus, partim a populo dici. Unde et alia apud alios dicuntur, et apud quosdam plura, apud alios pauciora. Hinc est quod Basilius Iacobi, Chrysostomus vero Basilii missas 15 breviores fecerunt, quod non necessaria forent omnia, quae dicebantur. Nemo enim necessarium quidquam detrahere praesumpsisset. Quod si quis nunc non per contemptum ecclesiae, quae ita ordinavit, nec tamquam novam introducendo haeresim, sed inevitabili aliqua necessitate coactus sola Dominica verba cum debita intentione protulerit, 20 ipsa dumtaxat, quae ille dixit et fecit, dicens et faciens, dummodo sacerdos sit, convenientemque materiam habeat, profecto verum Christi corpus sanguinemque perfecit. Contra vero, si quis caetera omnia et alia paene infinita proferens verba Domini omiserit, lusit operam, ut aiunt, nihilque peregit.

25 Quod si forte quispiam iis minime contentus auctoritatem quaerat,^{9, 1} et quid doctores ecclesiae senserint, audire desideret, imprimis videat Ambrosium, aetate quidem praecedentem caeteros, sapientia vero ac vitae sanctitate nulli vel orientalium vel occidentalium cedentem. Hic in sermone, quem de sacramentis scripsit, ita inquit: »Quomodo 30 enim panis potest esse corpus Christi? Quibus verbis aut quorum verbis haec sacramenta perficiuntur?« Et addit: »Ipsis Domini nostri Iesu Christi.« Et infra: »Cum autem hoc sacramentum perficit, non propriis verbis sacerdos, sed ipsius Christi utitur. Verba enim Christi hoc sacra-35 mentum conficiunt.« Et post pauca: »Ante consecrationem panis est. Verbis autem Christi dictis mox corpus Christi est: *Accipite enim, inquit, comedite ex eo omnes. Hoc est corpus meum.* Similiter in calice ante verba Domini vinum est aqua mixtum. Christi verbis operantibus sanguis efficitur.« Rursus idem Ambrosius cum multa signa et miracula commemorasset, quae solo Domini verbo facta fuere, 40 universumque mundum verbo eodem ex nihilo esse productum, multa-

11 δ ἐκ χριθῆς] B om. δ | 13 χεδροπῶν corr. M² ex δροπῶν | 13/14 δρτος... χυρίου μεταβλ. B om. | 22 ἀμφιέννυσθαι] ἀμφιέννυσθαι M B | 23 πρὸ M πρὸς B

ἄρτος σῶμα δύναται εἶναι Χριστοῦ; τίσι δὲ ῥήμασιν ἢ τίνων λόγοις ἢ ιερὰ τελετὴ αὕτη τελεῖται; «καὶ ἀποκρινόμενος· »τοῖς αὐτοῦ«, φησί, ήτοῦ κυρίου

Μ 119^τ Ιησοῦ. « καὶ μετὰ ταῦτα· »δτε δὲ τὸ μυστήριον τελεῖται, οὐ τοῖς ἴδιοις
ἥδη ῥήμασιν ὁ Ἱερεύς, ἀλλὰ τοῖς αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ«, φησί, «χρῆται· τὰ
γάρ τοῦ Χριστοῦ ῥήματα τοῦτο τελειοῦσι τὸ μυστήριον.» καὶ μετ' ὅλην· 5
πρὸ τῆς καθιερώσεως ἄρτος ἔστι. τῶν δὲ τοῦ Χριστοῦ εἰρημένων ῥημάτων
εὐθύς ἔστι σῶμα Χριστοῦ· λάβετε γάρ, φησί, φάγετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτό
ἔστι τὸ σῶμα μου. καὶ ἐν τῷ ποτηρίῳ δὲ πρὸ μὲν τῶν κυρίου ῥημάτων οἶνος

Β 93^ο ὅδατι κεκραμένος ἔστι. τῶν δὲ τοῦ Χριστοῦ δῆμάτων ἐνεργησάντων αἷμα ἀποτελεῖται·» καὶ αὖ δὲ αὐτὸς Ἀμβρόσιος πολλὰ πρότερον διηγησάμενος σημεῖα 10 καὶ θαύματα κυριακῶν δῆμάτι μόνῳ γεγενημένα, τά τε ὅντα πάντα τῷ λόγῳ κυρίου ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρηγμένα, καὶ ὅλων δὲ τεραστείων εὐλογίαις τε καὶ εὐχαῖς ἀνθρωπίναις γεγενημένων μνησθεὶς ἐπάγει· ἕτερον δὲ τοσοῦτον ἡ ἀνθρωπίνη ἵσχυσεν εὐλογίᾳ πρὸς τὸ τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν μεταποιῆσαι, τῇ περὶ τῆς θείας ἐροῦμεν καθιερώσεως, διποὺ αὐτὰ τὰ 15 δῆμάτα τοῦ σωτῆρος ἐνεργοῦσι; τοῦτο γὰρ τὸ μυστήριον, ὁ λαμβάνεις, τῷ Χριστοῦ δῆμάτι τελειοῦται·» καὶ ταῦτα μὲν οὕτως. καὶ ἔτι πολλῷ πλείονα τούτοις διαρρήδην φησί. Αὐγούστινος δὲ ὁ θειότατος, ὁ νοῦς ἐκεῖνος ὁ διαβατικώτατος· ἡ τοῦ θείου σώματος τοῦ Χριστοῦ Ἱερουργία, φησί, παρὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας πιστεύεται μηδὲν μᾶλλον ὑπὸ χρηστοῦ, μηδὲν ἡττον 20 ὑπὸ πονηροῦ Ἱερέως τελεῖσθαι· οὐδὲ γὰρ τῷ τοῦ Ἱερουλαχριντος Ἄξια ἀναρ-

M 120 τῷ τοῦ δημιουργοῦ ἀποτελεῖται φήματι. καὶ ἄλλαχοῦ· πιστευτέον τοῖς τοῦ

Β 94 Χριστοῦ ῥήμασι τὰ μυστήρια ιερουργεῖσθαι. οὗ γάρ τῇ δυνάμει πρότερον ἐδημιουργήθη τὰ δύντα, τούτου δῆπου τῷ ῥήματι πρὸς τὸ βέλτιον μεταβάλλεται. καὶ αὐτὸς ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν περὶ τῶν κυριακῶν λόγων· πρὸ μὲν τῶν τοῦ 25 κυρίου ῥημάτων, φησί, τῶν τοῦτο ἔστι τὸ σῶμά μου λεγόντων ἄρτος λέγεται τὸ προσφερόμενον, τῶν δὲ ῥημάτων ἐκείνων ῥηθέντων οὐκ ἔτι ἄρτος, ἀλλὰ σῶμα καλεῖται. καὶ αὖ ἐν τῷ εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην καλεῖται σῶμα καὶ σάρξ τοῦ Χριστοῦ, δπερ σάρξ περιλαβεῖν οὐ δύναται. ιερουργοῦσι δ' αὐτὸς τὰ σαρκὸς ῥήματα, δὲ καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ σαρκὸς γεγόνασι ῥήματα. ἔφη 30 γάρ· οὐτοῦτο ἔστι τὸ σῶμά μου.« τί τούτων τῶν μαρτυριῶν σαφέστερον, τί δ' ἂν ἀριδηλότερον γένοιτο; οὕτε γάρ τοὺς ιεροὺς διδασκάλους τούτους ἀποπροσποιήσεται τις νοῦ κύριος ὃν καὶ Χριστιανὸς εἶναι τε καὶ καλεῖσθαι βουλόμενος, οὓς γε αἱ ιεραὶ σύνοδοι πᾶσαι ὡς διδασκάλους ἐδέξαντο κοινούς, οὓς ὡς ἄγιους καὶ θεῷ φίλους ἀνεκήρυξαν, ὃν μνείαν μετὰ μεγίστης εὐφημίας 35 οὐχ ἡ δυτικὴ μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία ποιεῖται. οὕτε **Β 94^η** ἀσαφῶς ἡ ἀμφιβόλως, ἀλλὰ διαρρήδην τε καὶ τρανέστατα τὸ προχείμενον ἥμεν διδάσκουσι, τοῖς αὐτοῦ τοῦ σωτῆρος ῥήμασι τοῖς »τοῦτο ἔστι τὸ σῶμά

6 Ambr., *De sacr.* IV 23 (PL 16, 444 A). | 13 Ambr., *De sacr.* IV 14—20 (PL 16, 440—442). | 18 Cf. Aug., *De trin.* IV 19 (PL 42, 901 B). | 22 Cf. Aug., *Sermo* 227 (PL 38, 1099 D). | 25 Aug. *Serm.* 2? *De verbis Dom.* (PL 38)? | 29 Cf. Aug., *In Joh. ev.* *tract.* 26, 13 (PL 35, 1612 D).

que alia orationibus et benedictionibus humanis facta ostendisset, postremo haec addit: »Si igitur tantum potuit humana benedictio ad transmutandam rerum naturam, quid de hac divina consecratione dicemus, ubi ipsa verba Salvatoris operantur? Hoc enim sacramentum, 5 quod accipis, verbo Christi conficitur.« Aliis quidem locis idem doctor multo plura in hanc sententiam manifestissime dicit. Augustinus vero sanctissimus et ipse doctor: »Divini corporis consecratio, inquit, a catholica ecclesia creditur non magis a bono, non minus a malo sacerdote confici. Neque enim merito consecrantis, sed creatoris efficitur 10 verbo.« Et alibi: »Credendum Christi verbis sacramentum confici. Cuius enim potentia prius creata sunt ea, quae sunt, huius certe verbo ad melius mutantur.« Idem in secundo de verbis Domini: »Ante verba Domini, inquit, quae *Hoc est corpus meum* dicunt, panis dicitur, quod offertur; verbis autem illis dictis non amplius panis, sed corpus vocatur.« 15 Et rursus in expositione super Iohannem: »Vocatur corpus et caro Christi, quod caro continere non potest. Conficiunt autem illud carnis verba, quae ipsius carnis Christi verba fuerunt. Ait enim: *Hoc est corpus meum.*« Quid clarius his testimonii, quid manifestius esse potest? Neque enim hos doctores quisquam mentis compos et Christianus esse desiderans respueret, quos sacrae omnes synodi et communes ecclesiae doctores acceptarunt, quos ut sanctos ac Deo acceptissimos magnis praeconiis extulerunt, quorum memoriam cum summa laude non modo occidentalis, verum etiam orientalis ecclesia celebrat. Manifestum est igitur hos non obscure neque sub dubio, sed palam et mani- 20 feste sensisse sacratissimis illius Domini verbis hoc sacramentum confici: *Hoc est corpus meum*, et *Hic est sanguis meus.*

Quid igitur? Hi quidem hoc modo dicunt, orientales vero aliter sentiunt. At hoc modo non idem in eis locutus fuisse spiritus, nec sancti Spiritus, sed ventris sui eructationes essent sermones eorum. 30 Nunc vero unus atque idem spiritus locutus est per os utrorumque. At quemadmodum in caeteris omnibus, ita etiam in hoc sacramento concordes sunt occidentalibus orientales. Audi enim, quid aurea illa Iohannis lingua in LXXXII. super Matthaeum homilia dicat: „Non sunt, inquit, humanae potentiae opera, quae proposita sunt. Qui tunc 35 ea fecit in coena. ipse nunc ea quoque operatur. Nos ministrorum locum tenemus. Qui vero sanctificat et ea mutat, ipse est.« Rursus idem in XXVII. super I. ad Corinthios homilia ita inquit: »Quomodo Paulus a Domino accepit? Non enim aderat tunc, sed unus erat ex persecutoribus. Ut intellegas, ait, nihil plus illam mensam habuisse, 40 quam habeant hae posteriores. Nam et hodie ipse est, qui operatur.

μους καὶ ἔτοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου τὰ φρικτὰ ταῦτα μυστήρια τελεῖσθαι διέσχυριζόμενοι.

2 Τί οὖν; οὗτοι μὲν οὗτως, ἄλλως δὲ οἱ ἀνατολικοὶ διδάσκαλοι φασιν. ἀλλ’ οὐκ ἂν τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἐφθέγξατο δι’ ἀμφοῖν· οὐδὲ τοῦ Ἱεροῦ πνεύματος,

M 120^v ἀλλὰ τῆς ἴδιας κοιλίας ἐρυγαὶ εἶησαν ἃν οἱ τούτων λόγοι, νῦν δὲ καὶ τὸ αὐτὸ 5 πνεῦμα δι’ ἀμφοτέρων ἐλάλησεν. καὶ ὁμόφωνοι ὡς ἐν πᾶσι τοῖς ἄλλοις, οὗτω κάν τούτῳ τῷ Ἱερῷ μυστηρίῳ οἱ ἐξ ἑώρας τοῖς ἐσπερίοις εἰσίν. αὐτίκα δὲ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς Ἰωάννης ἐν τῇ εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον πβ' ὅμιλοι· «οὐκ ἔστι», φησίν, «ἀνθρωπίνης δυνάμεως ἔργα τὰ προκείμενα. δὲ τότε ταῦτα ποιήσας ἐν ἔκεινῳ τῷ δείπνῳ, οὗτος καὶ νῦν αὐτὰ ἔργαζεται. ἡμεῖς ὑπηρετῶν 10 τάξιν ἐπέχομεν, δὲ ἀγιάζων αὐτὰ καὶ μετασκευάζων αὐτός.» καὶ αὖθις δὲ αὐτός ἐν καὶ πρὸς Κορινθίους ὅμιλοι· «πῶς δέ», φησί, «παρὰ τοῦ χυρίου παρειληφέναι περὶ τοῦ Παύλου λέγων; οὐ γάρ παρῆν τότε, ἀλλὰ τῶν διωκόντων ἦν. ἵνα μάθης», φησίν, «ὅτι οὐδὲν ἔχει πλέον ἔκεινη ἡ τράπεζα τῆς

B 95 μετὰ ταῦτα. καὶ γάρ καὶ σήμερον αὐτός ἔστιν ὁ ἔργαζόμενος καὶ παραδιδούς, 15 ὥσπερ καὶ τότε.» ἀκούεις, ὡς ἡμεῖς ὑπηρετῶν τάξιν ἔχομεν, δὲ ἀγιάζων αὐτὰ καὶ μετασκευάζων αὐτός; ἀκούεις ὡς αὐτός ἔστιν ὁ πάντα ἔργαζόμενος καὶ παραδιδούς σήμερον ὥσπερ καὶ τότε; πεισθήτι τοίνυν ποτὲ αὐτὸν εἰναι τὸν ταῦτα μετασκευάζοντα, ἔκεινου τὰ ρήματα εἰναι ταῦτα μεταποιοῦντα. μηδὲ τῇ σῇ εὐχῇ πράγματι ἀμφιβόλῳ, ἀλλὰ τῇ ἀπείρῳ δυνάμει τοῦ οὗτο 20 κελεύσαντος θάρρει. ἀλλ’ ἔρεις, ὡς οὐδὲν κατὰ σοῦ δὲ διδάσκαλος λέγει· καὶ σὺ γάρ φῆς ἔκεινον εἰναι τὸν ταῦτα ἔργαζόμενον, ἀλλὰ δι’ εὐχῆς, ἀλλὰ διὰ

M 121 παρακλήσεως Ἱερατικῆς. ἀλλ’ οὐ ταύτον, δὲ λῶστε, ἔργαζεσθαι τι καὶ πάντα ἔργαζεσθαι. σὺ μὲν γάρ τὸ πνεῦμα τὸ ἀγιον κατιόν φῆς ταῖς σαῖς πεισθὲν παρακλήσεσιν ἀγιάζειν τὰ δῶρα δυναμένων τι καὶ τῶν χυριακῶν ὅμως ρημάτων. 25 δὲ γε μὴν διδάσκαλος τὸν σωτῆρά φησι ταῦτα τελειοῦν, ἔκεινον ταῦτα μετασκευάζειν, ἔκεινον τὸν πάντα ἔργαζόμενον εἰναι, καὶ οὐ προστίθησιν ὡς αὐτῆς B 95^v τῶν Ἱερέων εὐχῆς συνελθούσης. προσέθηκε γάρ, εἰ δέει δὲν ἀναγκαῖον. δὲ γάρ τὰ πάντα ποιῶν οὐ δεῖται οὐδενὸς ἐτέρου.

3 Ἐμφαίνεται δὲ καὶ τι ἀπορρητότερον τοῖς ἀκριβέστερον σκοπουμένοις τῇ 30 τοῦ Χρυσοστόμου ἀπορίᾳ δηλούμενον. φησὶ γάρ μὴ παραλαβεῖν τὸν Παύλον παρὰ Χριστοῦ τὴν παράδοσιν ταύτην. καὶ ἀληθῶς φησιν. ἦν γάρ τότε τῶν διωκόντων καὶ πολλῷ μετὰ τὴν εἰς οὐρανούς ἀνάληψιν τοῦ σωτῆρος τὴν Ἱεράν πίστιν ὑπ’ αὐτοῦ ἔκεινου καθ’ ὅδὸν αὐτῷ φανέντος ἐδιδάχθη. τίνων τοίνυν παραδιδόντων παρέλαβε; αὐτῶν δηλαδὴ τῶν ἀποστόλων κάκείνων οὐ λόγῳ 35 μόνον λεγόντων, ἀλλ’ ἥδη καὶ ἔργῳ δεικνύντων. παραδίδωσι δὲ ἡμῖν δὲ καὶ παρέλαβεν. ἐπεὶ δὲ ταῦτα μόνον, ἀπέρ ἔφη, καὶ οὐδὲν ἄλλο παραδίδωσι πλέον, ταῦτα ἄρα καὶ μόνον παρέλαβε καὶ ταῦτα μόνον τοὺς ἀποστόλους ἐώρα ποιοῦντας. εἰ γάρ τι πλέον εἶδε γινόμενον ὑπ’ αὐτῶν, καὶ τοῦτο παρέδωκεν ἀν ἡμῖν. τοῖς αὐτοῖς ἄρα οἵς καὶ δὲσπότης ρήμασιν οἱ ἀπόστολοι τὰ μυστήρια 40 M 121^v Ἱερούργουν. μετὰ δὲ ταῦτα εἴτε Κλήμης, εἴτε Ἰάκωβος, εἴτε δοτισοῦν ἄλλος

8 Joh. Chrys., Hom. 82 in Matth. (PG 58, 744 B). | 12 Joh. Chrys., Hom. 27 in I Cor. (PG 61, 229 C).

et tradit, quemadmodum et tunc. Videsne igitur, ut nos ministrorum locum tenemus. Qui vere ea sanctificat et mutat, ipse est. Vides, ut ipse est, qui omnia operatur et tradit, quemadmodum et tunc. Persuade igitur tibi, ipsum esse, qui ea mutat. Nec rationi tuae, quae 5 dubia est, sed infinitae illius potentiae hoc tribue.« Dices fortasse haud tibi contradicere hunc doctorem. Etenim te quoque et sentire et profiteri illum esse, qui haec operatur, sed per orationes, sed per preces sacerdotis. Atqui multum interest operari aliquid et omnia operari. Tu namque Spiritum sanctum eis descendenter tuis precibus 10 sanctificare haec munera, quamvis etiam verba Domini aliquid operentur. Hic vero doctor sanctissimus ipsum inquit Salvatorem haec perficere, ipsum omnia operari. Nec addit precibus sacerdotum id fieri, quod certe addidisset, si scivisset necessarium fore. Subticuit autem tamquam non necessarium. Qui enim omnia facit, nullo in- 15 diget operatore.

Verum ex illis Chrysostomi, quae supra memoravimus, verbis 3 discitur quaedam haud contemnenda consideratio. Ait enim non accepisse Paulum a Christo hanc traditionem, cum tamen ipse se accepisse asserat. Et recte quidem Chrysostomus. Erat enim tum 20 Paulus persecutor et hostis nominis Christi et multo post ascensionem Salvatoris in coelos sacram fidem ab eo, qui sibi in via fuerat obvius, didicerat. Quibus igitur tradentibus accepit? Nempe apostolis, et iis quidem non verbo tantum docentibus, sed demonstrantibus opere. Paulus vero tradidit nobis, quae acceperat. Cum autem ea sola tradiderit, quae in epistula ad Corinthios scribit, certe illa sola accepit et illa sola apostolos facere vidit. Nam si plura facere vidisset, ea quoque tradidisset. Nihil autem in ea epistula dicit amplius, nisi Christum accepisse panem in manus suas, benedixisse, dedisse discipulis atque dixisse: *Accipite et comedite, hoc est corpus meum.* Idem igitur omni 30 ex parte apostoli, quibus tradentibus Paulus id accepit, faciebant. Hoc tantum accepit ab illis Paulus, hoc tradidit nobis. Postea vero sive Clemens, sive Iacobus, sive aliis quicumque alias orationes et hymnos et cantica non ad necessitatem, sed ad ornatum addiderunt. Quae cum ita sint, satis constat beati Chrysostomi testimonium adeo clarum 35 atque apertum esse, ut nulla excusatio, nullum subterfugium calumniabantibus relinquatur.

Audiamus nunc eundem doctorem seipsum exponentem et ita rem 10, 1 hanc declarantem, ut nullus, quamvis audax et contentiosus, contradicere ausit. Hic in ea homilia, quam de proditione traditoris et sacra- 40 mentorum traditione conscripsit, ita inquit: Adest nunc quoque Christus, qui illam mensam fecit; ille ipse nunc etiam ornat. Non est enim homo, qui haec munera facit corpus et sanguinem Christi, sed qui crucifixus est pro nobis Christus. Figuram quidem adimplens astat-